

Skrifter utgivna av Bennetska Släktgillet, 2

FLORS LINNEMANUFAKTUR I MO, HÄLSINGLAND

En Frihetstidens industriskapelse

Av

TOMAS BENNET †

Kalmar 1967—1971

FÖRORD

Bennetska Släktgilletts förste ålderman, civilingenjör Tomas Bennet (1869—1953), som hade ett starkt och levande intresse för släktens framfarna öden, författade under 1940-talet efter ingående arkivstudier föreliggande uppsats om Flors linnemanufaktur i Hälsingland, för vilken släktens stamfader i Sverige, den från England inflyttade industrimannen Stephen Bennet (1691—1757) var direktör från 1736 och fram till sitt frånfälle. Uppsatsen planerades att offentliggöras i Daedalus, Tekniska Muséets Årsbok. Av skilda orsaker avstannade detta med spaltkorrektur. Den ursprungliga texten återges här i oförändrat skick, endast försedd med smärre kommentarer och ett tillägg.

Utgivaren

STARTEN

När förhandlingarna slutförts mellan dem, som intresserade sig för ifrågavarande manufakturverks anläggande och dessa voro överens om platsen för detsamma samt även om de ekonomiska kalkylerna, vilka enligt nutida begrepp sannolikt voro av enklaste slag eller kanske rent av obefintliga, så meddelades allmänheten projektet genom annons i Stockholms Post Tidningar den 12 augusti 1728.

Man hade tänkt att igångsätta även ett metallmanufakturverk. Tillkomsten av ett sådant har jag icke kunnat konstatera och tror att detsamma aldrig förverkligades. Men blotta tanken på även ett sådant företag har sitt intresse såsom ett uttryck för Frihetstidens optimistiska önskedrömmar. Verksamhetslusten var säkerligen större än motsvarande förmåga och erfarenhet.

De omnämnda privilegierna äro på ansökan av kommissarien Samuel Crispin Ulff av kommerskollegiet den 6 juni 1728 utfärdade till honom och hans medintressenter att på dess hemman Östanbro inrätta ett linnemanufakturverk. Ulff är således initiativtagare och bringas honom härför ett, ehuru senkommet, dock väl menat erkännande. Visserligen var han inte i besittning av de egenskaper som behövdes att under besvärliga förhållanden leda företaget till någon vidare framgång, men hans åtgöranden lade grunden till en anläggning som ägde bestånd till närmitten av 1800-talet. En så lång tillvaro uppnådde endast ett fåtal av Frihetstidens många försök att uppmuntra den inhemska industrin.

Platsen för det tilltänkta linnemanufakturverket kallas i dåtida handlingar Östanbro — å nutida kartor Östanbo — och där hade ett av ryssarna 1721 förstört järnbruk varit beläget, vilket ägdes av Ulff och handlanden och rådmannen Jurgen Folcker i Gävle.

Vid Östanbo har nu Ostkustbanan hållplats 9 km söder om Söderhamn.

Annonsen och notisen den 12 augusti 1728 utgjorde det första meddelandet till allmänheten om det tilltänkta linnemanufakturverket i Hälsingland — någon annan benämning användes ännu ej — och var samtidigt en inbjudan jämte uppmaning till för saken intresserade att ingå såsom delägare.

Annonseringen upprepades några gånger med ungefär samma ordalydelse på annonsen. Däremot innehöllo bilagorna olika uppgifter. Den 7 oktober 1728 kallades de i Stockholm boende intressenterna att sammanträda den 14 samma månad på källaren Gamla Cronan på Drottninggatan kl. 2 e.m. till förberedande konferens om verkets angelägenheter, men för "at reglera hela Werket behagade så wäl de Herrar Interessenter som här i Stockholm finnas, som de, hwilka bo i orterna, sielfwe, eller genom Fullmächtige, sammanträda den 4 instundande November, på samma ort och tijd". Dessutom påminnes om betalning för "antagne Lätter" och uppmanas de som ämnat förvärva ytterligare

lotter att snarligen bestämma sig, "emedan efter den sidsta sammankomsten Compagniet torde slutas, och inga flere andelar til lösen utgivas".

Nästa annons infördes den 21 oktober 1728 och dess bilaga meddelar att de i Stockholm boende intressenterna, som bevistade sammanträdet den 14 oktober, funno "anläggningen til wercket så plausibel, at man ej annat kan än skynda wercket til inrättning i orten". Med anledning härav påminnes ytterligare om inbetalning i banken för tecknade lotter senast en månad därefter, ty "annars går teckningen ut och Compagniet, som förr sagdt är, sielf Låtterne antager".

Dessutom framhålles att den som ej själv eller genom ombud låter representera sig vid sammankomsten måste "låta sig nöja med Societetens och Pluralitetens beslut. Blifwandes ingen vidare påminnelse om detta Manufacturies anläggning, efter som sielfwa Handledningen deröfwer snart utkommer".

Vid det annonserade sammanträdet den 4 november 1728 framlade Ulff "Project till Societets Reglerne". Där framhålles i mycket högstämnda ordvändningar nödvändigheten av sammanhållning för att kunna uträtta saker av värde. Man skulle svara en för alla och alla för en och icke såsom särskilda personer, utan som en man och "alle hufwud utur en hatt". Den som "pluraliteten ej lyda will han böör taga sina penningar utur Wærcket". Inga utlänningar böra äga andel i företaget eller lotter säljas till sådana och lottägare, som vilja sälja sina lotter böra hembjuda dem till societeten.

Det behöfliga kapitalet anges till 30.000 daler kopparmynt, vilket belopp dock är att anse allenast såsom en första handpenning för verksamhetens begynnelse och framhålles att ytterligare medel komma att behövas. Om emellertid redan befintliga intressenter åtaga sig att sammanskjuta dessa framtida medel så antagas inga flera delägare. Ulffs uppfattning synes ha varit att detta företag hade en sådan lysande framtid och allmänheten en sådan åtrå att bli delägare att han kunde framlägga kalkyler av dylik svävande beskaffenhet.

I det stora hela kan Frihetstiden beträffande uppfattningen på det ekonomiska området karakteriseras så att jordbruket är landets huvudnäring och den saken känner man väl till, men betingelserna för industrin och därmed sammanhängande penningekonomi är man främmande för. Man handlade mera enligt personlig uppfattning och ögonblickets ingivelse än som skulle skett om man haft större erfarenhet om de ekonomiska lagarna.

Ur förslaget till Societetsreglerna framgår även att en direktion skulle utses för att handhava affärerna och att direktionen skall sammankalla Societetens till ordinarie sammankomst en gång årligen samt även oftare om direktionen så anser behöfligt.

En "Besparings Cassa" skall hopbringas. Den liknas vid "Wærkets Juvel Signets Ring" och genom att hava den såsom "ett ankare i Reserv" kan man undgå besvärliga förhållanden. Det sägs ju att man här i landet visserligen kan starta ett företag, men har svårt att i längden hålla det vid makt. Vid sådant tillfälle kan man genom att hava tillgång till en reservfond förekomma svårigheter, vilka skulle inverka störande på företagets gilla gång.

Enär företaget ännu är "en så späd telning" och därför ej tål någon större påfrestning måste man framgå med stor försiktighet i början och spara med vidlyftigare åtgärder till dess "Wärckets mehra mognad" inträffat.

*

Efter sammankomsten den 4 november 1728, vilken närmast torde få betraktas såsom konstituerande och då troligen också en interimstyrelse utsågs förekommer den 3 februari 1729 en annons som meddelar att "Den Högförnåma Directionen wid Hälsinge-Linne-Manufacturiet" kallar till sammanträde på Källaren gamla Cronan vid Drottninggatan den 18 samma månad kl. 2 e.m. för att välja "ordinarie Fullmäktige" med vilka direktionen kunde överlägga och därigenom undvika att hela societeten behövde besväras att sammankomma. Detta torde väl vara att närmast likna vid något sorts utskott eller förstärkning av direktionen som skulle vara i verksamhet mellan intressenternas årliga ordinarie sammanträden. Det anföres att liknande anordning tillämpas vid tullsocieteten och även andra inrättningar. — Tullen var nämligen då utarranderad till ett privat företag. — För att lätt vara till hands på direktionens kallelse får man antaga att dessa fullmäktige utsågos bland de i Stockholm boende intressenterna.

I tidningen den 11 augusti 1729 meddelas att intressenterna lyckats förmå följande herrar "at antaga Direktionen och Hufwudstyrelsen" nämligen "Presidenten Högvälborne Herr Baron Gustaf Rålamb, Kommercerådet Vålborne herr Erland Cameen samt Kammarrådet Högvälborne Herr Greve Carl Fredrik Piper. Dessa tillhörde ämbetsmannaaadeln och representerade landets högsta kultur samt åtnjöto allmänt förtroende. Det var nog därför ett lyckligt drag att få sådana spetsar i ett företag, som behövde all tillgänglig reklam för sina tillverkningar i konkurrens med importerade, billigare och även med större smak och konstskicklighet utförda liknande varor.

*

I det första meddelandet till allmänheten om det tilltänkta linnemanufakturverket den 12 augusti 1728 omnämnes att behövliga byggnader finnas på Östanbro och att bokhållare, förmän och en del hantverkare voro antagna, vilka väntades dit anlända samma höst i den mån det kunde låta sig göras. Sannolikt hade Ulff, som ju i egenskap av initiativtagare skulle ombestyrja verkets igångsättande och tekniska drift, räknat alldeles för sangviniskt både beträffande de befintliga byggnaderna och deras utrymmen för det tilltänkta ändamålet och även beträffande tiden för hantverkarnas ankomst. Byggnaderna voro för små att kunna rymma de vävstolar och andra skrymmande redskap som hantverkarna medförde och för dem själva. Situationen blev allt mer ohållbar då kontorspersonal och arbetare började anlända i allt större antal utan att kunna sysselsättas och härbärgeras. Det fanns då för Ulff ingen annan utväg än att se sig om efter ett annat och lämpligare ställe för manufakturverket. Efter resor och undersökningar i den kringliggande bygden ansågs byn Flor i Mo socken belägen ca 1 1/2 mil väster ut från Söderhamn, hava de bästa förutsättningarna och dit överflyttades personal och redskap från Östanbro.

Huruvida direktionen i Stockholm av Ulff meddelades om missödet i Östanbro har jag ej kunnat utröna, men sannolikt tog han saken i egen hand och bestämde Flor såsom lämpligaste plats. Men även där yppade sig besvärligheter med byggnaderna och det var nog mycket gnissel och tog lång tid innan man kunde få hysa in personal och redskap hos bönderna där. Sannolikt började direktionen bliva orolig beträffande sakens utveckling varföre rådman Jörgen Folcker i Gävle, som var lottägare och direktionens betrodde man, besökte Flor i mars 1730 och om besöket där lämnat en ganska detaljerad, men föga uppbygglig ehuru sannolikt verklighetstrogen rapport om tillståndet. Och här lämnas ett utdrag ur Folckers berättelse. (Originalen finns i Rålamska manuskriptsamlingen å K.B.)

*

Han börjar med sidenväveriet där mästaren Jakob Sten med de bägge gesällerna sonen Jakob Sten och Magnus Hult arbeta. De hava vardera en vävstol, av vilka en blev färdig i slutet av augusti 1729 och den andra i oktober samma år, men den tredje ej förrän i februari 1730. De använda redskapen i denna verkstad ägdes dels av manufakturverket och dels av mäster Sten. Bland de senare befanns en skärmöla som han medtagit från Stockholm och som behövs vid ränningstrådarnas tillpassning. Sten var dock villig att till verket försälja sina tillhörigheter. Denna verkstad var inrymd i en liten stuga och utrymmet var mycket trångt.

Tröjväveriet har sin verkstad fördelad på två skilda lokaler. I Flor arbeta mästaren Anders Uppström och gesällen Johan Sedberg vid var sin vävstol i en stuga där även en dubblerarmaskin är uppställd jämte en till ullkamningen hörande vaskbänk. Där finns en liten stenugn på golvet. Uppströms vävstol blev färdig i augusti 1729 och Sedbergs i december samma år. En annan del av tröjväveriet finnes i byn Stensved ett stycke från Flor och där sysslar mäster Petter Uddar med montering av sin tröjvävstol. Han har valt denna plats enär där finns en smedja i vilken han kan tillverka en del tillhörigheter till vävstolen. Det framhålls också att Uddar gjort en del förbättringar på Sedbergs vävstol. Med sin egen vävstol tycktes Uddar däremot ej så lätt komma till rätta. Vid inspektionstillfället i mars 1730 var den ej färdig emedan han måste hava hjälp av "gewährs Factorie Embetsmannen", d. v. s. smeden Nils Klang vid gevärsfaktoriet i Söderhamn, men denne visade sig vara "trög" med att återkomma och fortsätta detta arbete. Inspektionsförrättaren anmärker också att "af mäster Uddar är ännu icke någon tröjwäfning skiedt".

Linneväveriet är inrymt i en stuga i Flor och där finnas två vävstolar, den ene tillhör verket och blev färdig i november 1729 och på den arbetar mäster Johan Anders Frise, den andra tillhör Frise och på den arbetar hans hustru.

Patronmakaren mäster Herman von Sprecken bor i Flor hos en bonde ett stycke från sidenväveriet.

Upplysningsvis meddelas att "patronmakaren" har till uppgift att s. a. s. översätta artistens ritade mönster till det schema vävaren har att följa beträffande trampningen. Vilket ju icke hindrar att patronmakaren själv även kan vara artist och komponera de mönster som skola framställas på väven och till dessa även rita patronerna. Patron-

makaren har därför en mycket viktig och ansvarsfull uppgift vid ett väveri.

Men för färgaren mäster Konrad Weidman var det dock sämst ställt. Han hade ingen verkstad — man riktigt förnimmer inspektionsförrättarens suck av medkänsla — utan han kokar färgerna med stort besvär vid en backe nära en halv fjärdingsväg från byn invid Florsjön i ett öppet skjul endast betäckt med lösa bräder och icke heller har han kokpannan inmurad. Det ursprungliga i november 1729 uppsatta skjulet hade blåst omkull och sedan har mäster Weidman måst arbeta så gott som under bar himmel. Det var dock planerat att på ett passande ställe vid Florån bygga ett färgeri och en del timmer uppgavs vara framskaffade för detta ändamål. Även påpekades att mangelkistan icke var hopsatt och klar.

Efter inspektionen av verkstäderna och där befintliga redskap jämte pågående arbeten efterfrågades vilka kvantiteter varor av olika slag som blivit tillverkade. De uppgifter, som härom lämnades granskades noga av Folcker och han ansåg resultatet otillfredsställande. Han utfrågade därför först och främst kommissarien Ulff "såsom påfinnaren af värcet" vidare bokhållaren Petter Fundt och patronmakaren mäster Herman von Sprecken samt även hantverksmästarna och gesällerna. Som vanligt vid liknande tillfällen ville ingen av de tillfrågade taga på sig någon del av skulden. Man skyllde på varandra och på vidriga omständigheter. Det synes dock ha blivit klarlagt och bekräftat att då hantverkarna så småningom anlände till Östanbro på hösten och i slutet av 1728 samt i början av 1729 så voro förhållandena där icke ordnade för deras emottagande och uppsättning av deras vävstolar och annan redskap, varföre de där tillbragte en lång tid utan sysselsättning. Och när det sedermera fram på året 1729 bestämdes att verket skulle förläggas i Flor så förgingo flera veckor innan de stugor, som skulle användas till verkstäder, blevo reparerade och iståndsatta för sitt ändamål. Där behövde golv omläggas och murar förbättras och fönster upptagas i de mörka och trånga stugorna, vilket allt drog ut på tiden och allra besvärligast var att få glasmästaren dit ut från Söderhamn. Sedan skulle vävstolar och övrig redskap uppmonteras och för detta ändamål behövliga snickare och smeder läto vänta på sig. Alla desso motigheter adderade ihop sig till stora förluster i tid och således även i pengar.

Mellan hösten 1728 då Ulff hade tänkt att starten skulle ske och början av 1730 då Folcker förrättade sin inspektion hade ett drygt år gått utan att anläggningen vunnit någon vidare framgång och stadga. Då därtill kom att det anskaffade råmaterialet, huvudsakligen lingarn, var det vanliga grova garnet spunnet av bygdens befolkning på deras vanliga sätt varav några verkligt fina vävnader icke kunde framställas utan mest lämpade sig till möbeltyg och liknande och dessutom kunde uppbringas i endast mycket begränsade kvantiteter så har även detta förhållande bidragit att försena ett av detta verkets tilltänkta viktigaste arbetsområden, nämligen åstadkommandet av fina och konkurrenskraftiga vävnader, förfärdigade av väl berett och finspunnet lingarn av hög kvalitet.

Under inspektionen framgick att personalens inbördes förhållanden icke voro sådana som fordrades för ett gott samarbete till allas och

verkets bästa varföre Folcker ansåg sig böra framhålla nödvändigheten av en förbättring i detta avseende. Han inskräppte att högsta ledningen på platsen utövades av "inventeuren" och när olika uppfattningar yppade sig mellan de övriga så var det han som hade avgörandet. Folcker insåg tydligen att åtskilligt brast beträffande ordning och disciplin, varförutom ett gott arbetsresultat icke kan ernås.

De konstaterade bristerna hos anläggningen och arbetets bedrivande måste avhjälpas. Folcker upptog därför frågan härom och alla syntes vara eniga därom att genom det spridda läget av de olika arbetsställena förspildes tid vid tillsynen av pågående arbeten. Det borde därför byggas ett större hus gemensamt för flertalet vävstolar med tillhörande redskap samt även med rum för "inventeuren" rum för patronmakaren, vilken då omedelbart kunde vara till hands vid bestämmandet och rättandet av detaljer under pågående arbete vid de olika vävstolarna, samt kontor för bokhållaren. Dessutom ett till färgeri särskilt inrett hus, vilket bör ligga invid ån med god tillgång till rent vatten. Även borde en lämplig blekeplats utses och för detta ändamål ordnas.

Enär snön ännu låg kvar och det därför var svårt att omedelbart utse lämpligaste platserna för de tilltänkta husen och övriga anordningar så fick kommissarien Ulff i uppdrag att utarbeta förslag samt även träffa behövliga överenskommelser med markägarna i dessa avseenden.

Och med detta avslutar Folcker sin inspektionsrapport.

•

Byn Flor i Mo socken i södra Hälsingland blev således den plats där linnemanufakturverket slutligen anlades. Benämningen blev Flors Linne-manufaktori och det kvarstannade på denna plats allt intill dess upphörande år 1845, då det existerat i ca 116 år.

NÅGOT OM ALLMÄNNA LANDSHJÄLPEN

Sveriges högst bekymmersamma tillstånd beträffande den lägervall, som dess handel och näringar råkat i krävde verkliga krafttag från det allmännas sida för att kunna ryckas upp ur dödläget och på så sätt en hotande arbetslöshet med åtföljande fattigdom och nöd kunna förekommas. För detta ändamål beviljade riksdagen år 1727 medel till bildandet av en fond benämnd Allmänna Landshjälpen. Detta var icke ett till sitt belopp fixerat anslag, utan en avgift, som skulle erläggas av rikets samtliga innevånare av alla stånd och klasser samt utgå med en åttondel av lön- och betalningsavgiften enligt bestämmelserna för denna avgift av den 24 december 1723. Dessutom skulle tullavgifterna för sådana importerade varor, vilka kunde tillverkas inom landet, höjas med fem procent och de extra tullavgifter, som sålunda inflöto, skulle även tillföras allmänna landshjälpsfonden. Avgifterna skulle upptagas under fem år räknat från och med år 1727 för det bestämda tillägget till lön- och betalningsavgiften samt från och med den 1 augusti 1728 beträffande de höjda tullavgifterna. De sålunda inflytande penningarna fingo icke sammanblandas med kronans övriga inkomster utan förvaltas av en för

detta särskilda ändamål tillsatt deputation, den s. k. Landshjälpsdeputationen enligt för densamma utfärdad instruktion. Deputationen hade 12 ledamöter, av vilka 6 voro utsedda av ridderskapet och adeln, 3 av prästerståndet samt 3 av borgareståndet. Bondeståndet hade där ingen representant.

Den ledande tanken härvid var att genom industrins stödjande med lån på fördelaktiga villkor ur landshjälpsfonden skaffa sysselsättning åt där anställd personal och på det sättet hålla den mest skriande nöden på avstånd. Särskilt framhölls Alingsås manufakturverk vara i största behov av hjälp för att hållas i gång och borde med det allra första komma i åtnjutande av understöd från landshjälpsfonden.

I korta drag kunna villkoren för understöd angivas så att på ansökan och efter prövning i varje särskilt fall bevilja lån emot fullgod säkerhet, men utan ränta.

Den 16 oktober 1727 konstituerade sig dessa av riksdagen utsedda ledamöterna till Landshjälpsdeputationen och vidtogo förberedelser för sitt blivande arbete med insamlandet av de penningmedel, som skulle utgöra själva fonden. Åttondelen av lön- och betalningsavgiften fingo landshövdingarna i uppdrag att insamla och hålla tillgängliga på lant-ränterierna och fem procents tillägget på tullavgifterna uppdrogs åt sjö tullkontoren att uppbära och till deputationen överlämna och redovisa. Insamlandet av medel till Allmänna Landshjälpen var således organiserat, men på grund av att detta insamlande skulle äga rum runt om i hela landet och på varje särskild plats i endast mindre belopp, vilka genom olika myndigheter skulle tillställas deputationen så åtgick rätt så långt tid innan deputationen hade medlen tillgängliga hos banken i Stockholm och kunde överlämna de lån som skulle tillställas de särskilda lånesökande företagen. Första gången deputationen har att behandla en låneansökan från Flors faktori är vid dess sammanträde den 14 oktober 1731 då ansökan om "ett förskott göres till 4 à 5000 R:dr". Denna ansökan var undertecknad "Stockholm d. 30 Sept. 1731. Gustaff Rålamb, O: Ehrenkrook, Joh.: Gab: Gyllencrona, Erich Floreen, Carl J: Arnell". Den åtföljdes av "Förslag öfwer tillgången wid Floors Linne Manufactorie pro A:o 1731 ifrån d: 16 Januarii 1730 till och med d: 8 Sept. 1731. Jean M. Hyphoff, Jurgen Folcker" och slutar på ett belopp av 28.796 daler och 19 öre kpmt.

Med gällande kurser mellan de olika myntslagen Riksdaler, Daler Silvermynt och Daler Kopparmynt var 1 Rdr = 3 Dal S:mt = 9 Dal K:mt och således det begärda förskottet på 4 à 5000 Rdr ungefär 40000 Dal K:mt. Denna summa ansåg deputationen vara så stor i förhållande till det uppgivna värdet av faktoriets löpande tillgångar att densamma icke kunde beviljas med mindre än att direktörerna Baron Rålamb och Greve Piper dessutom lämnade personlig förbindelse att ansvara för det begärda förskottet.

Kontrakt med Mästaren Jacob Steen.

*Wij underskrefne Directeurer wid Flors Linne Manufacturie
hafwa å Societetens vägnar med Silkeswäfwaren Mester Jacob
Steen uprättat följande Contract, nembl:n
1:o Att inrätta ock i gång bringa fembton Silkeswäfware stohlar, utom*

den ena, som Mäster Steen sielf brukar, dem sedermera widmachthålla och med tillhörige skaftharnesk och redskap inrätta, det sedermera wid afwägningen noga giömma och förwara.

2:o Wäfwä på berörde Sexton Stohlar hel- och half-siden melerat med linne, faconerat och ofaconerat, linne Attlast, med åtskillige blommor samt allehanda andra tyger af hwad namn och slag de wara måge, efter de Patroner honom föregifne blifwe; och det alt så redeligen och wähl handtera ock tillwärccka som en ährlig och i sin profession fullkomlig mästare ägnar och anstår.

3:tio Antaga så många gossar i lära, som Directionen nödigt äracktar dem perfectionera så i rene Coleurte Linne Stofter och Sidentyger, som i Silckes, ull och Linne Melerade tyger, så att de efter förflutne läroåhr sitt prof och förhör wederbörl. och förswarligen kunna undergå och præstera.

4:to Aligger Mäster Steen, såsom antagen Mästare wid Siden, ull och Linne wäfwäriet, att noga inseende hafwa på Gesällernes och Poikarnes arbete i dess wärckstad, dem tillhålla att inwäfwä sitt namn eller märke wid hwart och ett styckes början samt wid Godzets besichtning i Silckes- och Linne-wantz wäfwärie wärckstaden ofehlbart tillstådes wara, Styckerne efter dess godheet Approbera eller Cassera, och det approberade med Factoriets Stämpel och sitt pitzer stämpla.

5:to Består Directionen följande och med Mästaren betingade wäfwärie lön för de tyger, som i dess wärckstad förarbetas, nembl. för en aln faconerat halfsiden. Dito ofaconerat — 12 öre kopp:mt:alnen Dito Linne Atlast med blommor 21/:alnen faconerade ylle och Linnetyger 24/: å 1 dlr: alnen Släta Sommartyger 6/: alnen, hwilket wid de warande Gesällers styckelön äfwen observeras.

6:to Förbindes Mäster Steen härmed alfwarl:n att eij emottaga något arbete för främmande att wäfwä wid 3 dlr: S:mynts wite för hwart stycke och Confiscation af godset, wärdet beräknat på Mästarens Lön.

7:mo Aligger Mäster Steen med all flit sitt arbete skiöta och upsicht hafwa på Gesäller och Gossarne, att de sitt dagsarbete och tillwärcckning efter gjorde prof förrätta.

8:o Tillägger Directionen Mäster Steen i lön 700 dlr kopparmynt åhrl. till dess 15 stohlar utom dess egen, komma i fullkomblig gång; Men sedermera dess förra lön nembl. Ettusende dahl. K:mt åhrligen, niutandes dessutom styckelön för alt det han sielf tillwärccker samt för wärckstaden hwar höst tre lass wed och 1/2 lins, jemte en kanna tran eller rofolia till lampor, och för sin egen person och huushåldning frie huusrum, samt fyra lass höö, två lass halm till utforing på 2:ne koor och tillräckel:t siöfoder, hwilcket senare han sielf bärgar, samt en kähltäppa när Factoriet kommer i stånd; Dessutom för hwar gosse fyra dahl:r k:mt i kostpengar om weckan, och wid dess utskrifning till Gesäll Sextijo dahl. dito mynt.

Häremot åtager och förbinder iag Jacob Johansson Steen mig härmedelst på det kraftigaste, detta Contract, att efterlefwa och alt anbefalt och föresatt arbete till Factoriets heder tjenst och nytta förswarligen förrätta; Samt ock Directionen såsom mine respective förmän, och den högwälbemelte Direction öfwer wärcket satt eller sättiandes warder, med all wördnad, heder, lydno och tjänst tillhandagå, och i öfrigit på alt

möijeligt sätt stå på wärckets bästa, dess tillstånd styrcka, eller swaghet, avance eller förlust, så mycket mig witterl:t är, för ingen som det ej wederbör uptäcka; Men deremot all skada och otrohet afböja, och Directionen i tijd tillkanna gifwa, om iag finner något sådant å färde wara, och detta alt så trogit, ährligit och uprichtigt, som iag det förstår och kan, samt för Gud, Directionen och hwar ährlig man kan och will redeligen förswara. Stockholm den 7 Julii A:o 1732.

Contraheres på 1 års tijd, med förbehåll 1/4 dels års uppsägning.

Jacob Steen.

Kontrakt med Mästaren Johan Friese.

Wij underskrefne Directeurer wid Flors Linne Manufacturie Hafwa å Societetens wägnar med Linwantswäfwaren Mäster Johan Friese upprättat följande Contract Nembl:n

1:mo Aligger Mäster Friese med all flit wähl och förswarligen åtskillige slags Lärfter Coleurte och randige Bomersin, Noppken, Parkum med mera förfärdiga, efter dhe profwer, som kunna upgifne warda.

2:do Inrätta och i gång bringa så många Linwantsstohlar med dess redskap och tillbehör som Directionen förordnar.

3:tio Antaga nu i början en gosse, men sedermera flera, och dem troget och fullkommeligen informera uti ofwanberörde sorter och wäfnad.

4:to Hafwa inseende öfwer Blekeriet och så mycket mästaren förstår underwisa de derwid brukade personer.

5:to Eij emottaga något främmande gods att wäfwa, utan allenast det wärcket tillhörer wid Tre dahl. Srmts wite och Confiscation af godset, wärdet beräknas Mästaren till last.

6:to Aligger Mäster Friese med all flit sitt arbete skiöta och upsicht hafwa på gesäller och gossarne, att de sitt dagsarbete och tillwärkning efter giorde prof förrätta.

Hwaremot Directionen lofwar och tillägger Mäster Friese följande arbetslön Nembl.

för wanlige släta Lärfter och Gingans till 6 quarters bredd 8/:al.
och till 7 quarters bredd 9/:al

Bomersin och hel smårandigt Bolsterwahr till Stöflätter och Fruntimmer Sko och tofelblad 10/:al
Noppken och Parkum 12/:al

Härjemte niuter Mästaren fria huusrum, hwar höst 3 lass Wed halft lisspund lius och en Kanna Tran eller rofolia till lampor för wärkstaden, två lass höö, ett lass halm och tillräckel. siöfoder till utforing på en koo åhrl. samt Fyra dahl:r om weckan i Kostpenningar för hwar gosse, och wid dess utskrifning till gesäll Sextio dal. Kopp:mt för information.

Häremot åtager och förbinder iag Johan Friese mig härmedelst på det kraftigaste detta Contract att efterlefwa, och alt anbefalt och föresatt arbete till Factoriets heder, tjenst och nytta förswarl. förrätta; Samt ock Directionen såsom mine respective förmän, och den högwälbemelte Direction öfwer wärket satt eller sättiandes warder, med all wördnad, heder, lydno och tjenst tillhandagå, och i öfrigit på alt möijel, sätt stå på wärckets bästa, dess tillstånd, styrcka eller swaghet, avance eller förlust, så mycket mig witterligit är, för ingom som det ej wede-

bör upptäckia; Men deremot all skada och otrohet afböija, och Directionen tillkänna gifwa, om iag finner något sådant å färde wara, och detta alt så troget ährligit och uprichtigt, som iag det förstår och kan, samt för Gud, Directionen och hwar ährlig man kan och will redeligen förswara. Stockholm d. 7 Julii 1732.

(Direktionens underskrift saknas.)

Johan Friese.

Kontrakt med Mästaren Anders Upström.

Wij underskrefne Directeurer wid Flors Linne Manufactorie hafwa å Societetens wägnar med Tröijwä:f:e Mäster Anders Upström upprättat fölliande Contract nembl:n

1:mo Aligger Mäster Upström att med all flijt wäl ock förswarl:n tillwärcka, mans, qwins ock Barn Tröijor, dem wäl faconera ock slå at de blifwa täte, sampt inwäfwa sitt namn i hwar tröija, befattandes sig för öfrigt med intet annat arbete än allena Tröijor.

2:o Antager Mäst:r Upström så många gåssar i lära som Directionen forordnandes warder hwilka böra allenast informeras i Tröijwäfweriet, ock det så redeligen ock wäl, att de inom 1/2 åhr kunna sättias till stohl, och sedermera wäfwa 2 tröijor om weckan.

3:o Förbiudes här med Mäster Upström alfwarl:n att eij emottaga något främmande gods att wäfwa wid tre dl:r silf. m:tt wite ock Confiscation af godset, wärdet beräknat Mästaren till Last, emedan han härefter med stadigt arbete wid factoriet kommer at förswares.

4:to Aligger Mäster Upström med all flijt sitt arbete skiöta, ock upsickt hafwa på gesäller ock gåssarne, at de sitt dagarbete ock tillwärckning efter gjorde prof förrätta.

5:to Tillägger Directionen Mäster Upström fölliande Arbetslön på medektohl: nembl:n

för en fullkomlig stor tröija

Tre dl:r 12 öre kmтт.

för en D:o mindre

twå dl:r 24 öre D:o myнт.

för en Barntröija

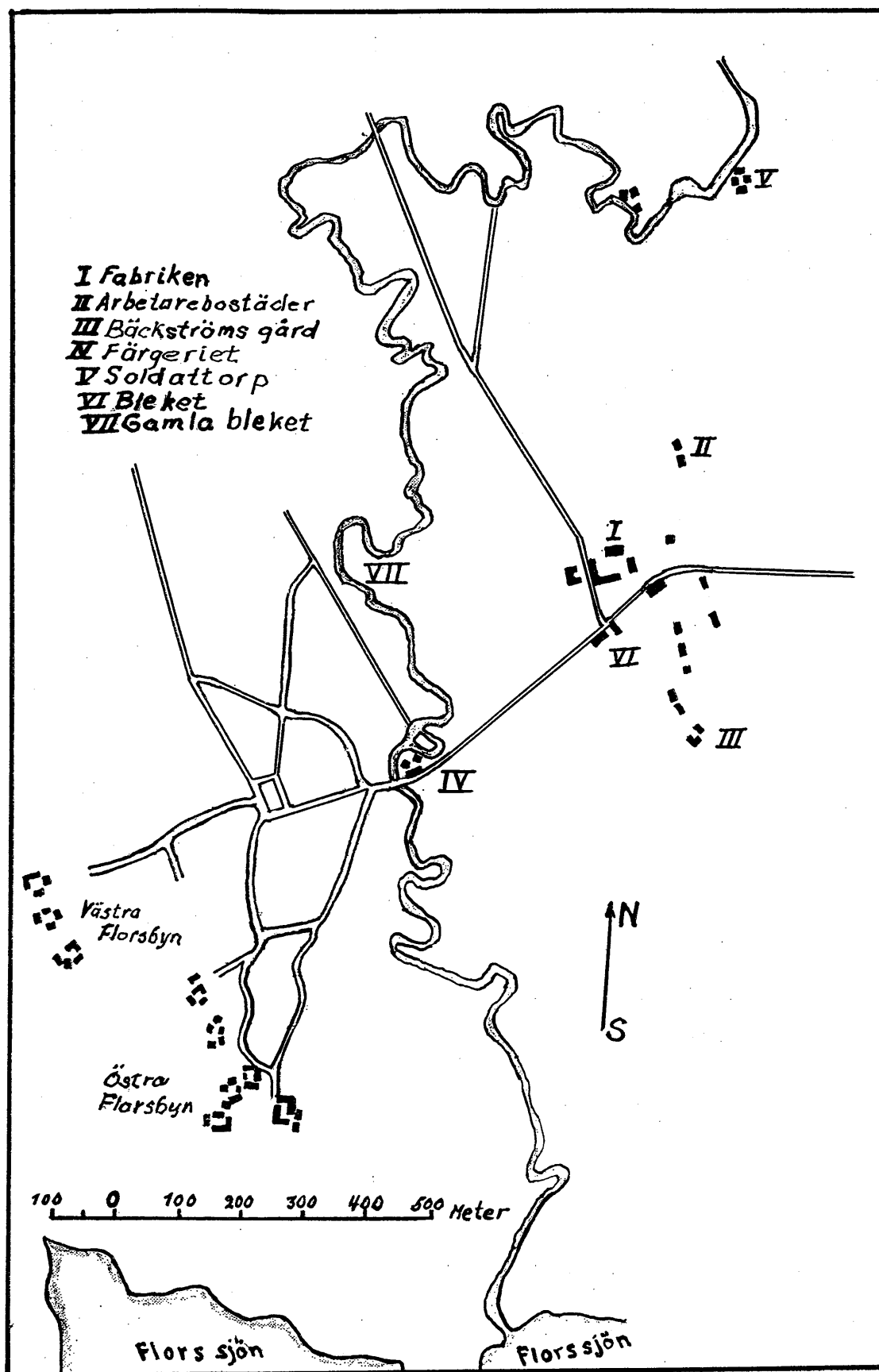
twå dl:r — — D:o myнт.

Sömmare Lönen inräknadt.

Och på det Mäster Upström med så mycket större flijt arbetet må fortsättia, afkortar Directionen Etthundradetiugu dl:r på hans nu warande skuld hoos wärcket sampt består frie huusrum, hwar höst Tre Las wedh, halft Ltt Ljus ock en kanna Tran el:r rofolia till Lampor för wärckstaden, derjempte tiugusex dl:r försträckning at upkiöpa en ko ock till des utforning twå Las höö ock 1 Las Halm med tillräckel:t Siöfoder, hwilket han sielf bärgar, jemte Kåhltäppa sampt fyra dl:r i kostpeng:r för hwar gosse om weckan, och wid des utskrifning till gesäll Sextio dl:r Km:тт för information.

Häremot åtager och förbinder iag Anders Upström mig härmedelst på det kraftigaste detta Contract att efterlefwa ock alt anbefalt ock föresatt arbete till factoriets heder tjänst ock nytta förswarl:n förrätta

Karta öwer Flors by och Flors linnemanufaktur i Mo församling, Hälsingland efter en byakarta avfattad år 1761. — Av fabriksanläggningarna återstår i våra dagar endast några obetydliga grunder.

*sampt ock Directionen såsom mine respective förmän, ock den högwäl-
bem:te Directionen öfwer wärcket satt el:r sättiandes warder, med all
würdnad heder lydno och tjänst tillhandagå, ock i öfrigit på alt möijel:t
sätt stå på wärckets bästa, des tillstånd, styrka eller swaghet, awance
el:r förlust, så mycket mig witterligit är, för ingen som det ej wederbör
uptäckia; Men der emot all skada ock otrohet afböija, ock Directionen
tillkänna gifwa, om iag finner något sådant å färde wara, ock detta alt
så troget ärligit ock upricktigt, som iag det förstår ock kan, sampt för
Gud, Directionen ock hwar ährlig Man kan ock will redel:n förswara.
Stockholm d. 7 Julii 1732.*

Carl Gyllenborg

*Erich Floreen.
Sebast. Gahm.*

*Carl I. Arnell.
Died. I. Morström.*

Prolongeras på trenne åhr ifrån Datum til samma tid 1735.

Anders Upström.

ANTAGNINGSBEVIS FÖR LÄRPOJKARNA VID FLORS LINNEMANUFAKTORI

*Till Floors Linne Manufactorie warder härmedelst gässen Halfward
Gefwerberg antagen at lära Silkeswäfwerie Handtwärck Hoos Silkes-
wäfwaren Mäster Jacob Jonsson Steen uppå Siu åhr, under hwilken tid
berörde Halfward Gefwerberg kommer at niuta af Factoriets kost och
nödiga slitkläder, samt wid utskrifning till gesäll profwas en Heders-
klädning af sitt gesäll prof arbete der han sig flitig trogen och ödmiuk
förehåller warandes sedan förbunden efter den accorderade arbetslönen
åtminstone Trenne åhr arbeta wid wärcket för gesäll, och dymedelst
godtgiöra den omkostnad som till dess lärande och öfning är användt,
som härmed bekräftas af Flors Linne Manufactorie d. Siunde dagen uti
October Månad 1735.*

Uppå den respective Directionens wägnar

Johan Ilmeen.

Så wida jag nu äij är i stånd at anskaffa Caution Ty är efter wederbörandes tillstånd öfwerenskommit at få emot denne min revers och som ofwanföre Contraherat är, tiena ut supra

Halfward Gefwerberg

Lika lydande är med alla Linne Fabriquens Lärogåssar slutit

D. J. Morström

HÄNVÄNDELSE TILL POLHEM

Det förefaller som om bland de aktiva personerna icke någon haft sin verksamhet inom något slag av industri och förvärvat någon erfarenhet inom det området. Ulff har jag sett benämnas krigskommissarie och fältkommissarie, vilket icke tyder på att han tidigare sysslat med något

slag av praktiskt arbete inom näringslivet. Likaså får man icke heller någon uppfattning att de övriga centrala personerna i något avseende sutto inne med kunskaper angående industrin och dess arbetsformer. Man kände nog därför behov av en hänvändelse till någon auktoritet på området och tillskrev Cristopher Polhem. Brevet till Polhem har jag ej lyckats påträffa, men dennes brev till Edel och Högachtad H. Auditeur, varmed avses Auditören vid Livregementet till häst Erich Floreen, finnes i original bland Rålambska manuskriptsamlingen i K. Biblioteket. Till brevet äro bilagda Anmärkningar wijd nya manufacturers anleggande, vilka utgöra en del reflektioner i nationalekonomi och allmän teknik att iakttaga vid planerandet och driften av nya sådana anläggningar.

Polhem tackar för den honom tillsända subskriptionslistan, men uttalar även sin besvikelse att där ej finna "de förnemsta stolpar som gafs hop om i Noticen". Vidare meddelar Polhem goda råd och anvisningar fördelade på ett flertal punkter, av vilka de viktigaste här anföras:

att medelst kontrakt anställa särskilda speciellt utbildade mästare för varje gren av tillverkningen. Även främmande mästare ehuru av annan religion borde få antagas dock på villkor att deras barn uppföstras i den lutherska läran.

att omfattande privilegier utverkas av K. M:t innehållande lättnader även i tullhänseende.

att om främmande konkurrenter skulle sänka prisen på sina varor i avsikt att "utkladda" det nya manufakturverket så bör hos vederbörande begäras motsvarande höjning av tulltaxorna.

att iakttaga den största försiktighet och ej driva verket hårdare än man gör med en nyplanterad ömtålig växt. Men försöka vinna en god kredit genom att tillverka varor av högsta kvalitet även om härigenom kvantiteten skulle lida någon minskning.

att folk i allmänhet äro tilltalade av manufakturer och tycka dem vara behagliga för ögonen samt glädja sig åt dem alldeles som barnen åt ljuset. Men så snart man vidrör dem bränner man lätt fingrarna.

"Den som will begynna ett nytt manufactur uti ett land hwarest man med slijkt förut icke ähr waan, han moste hafwa 3 Säckar. Den förste full med flijt och möda, den andra full med patians och Tåhlamod och den Tredie med penningar och medel. utom hwilka 3 man emplojerar sin tijd bettre med såfwa". Däremot kan man med dessa tre fulla säckar göra sitt land den största nytta.

Polhem måtte icke varit hågad att anteckna sig såsom intressent i företaget, men hade ingenting emot att tillskjuta något på vinst och förlust. Dock icke hela beloppet på en gång förr än sådant privilegium utfärdats varpå man kan bygga någon säkerhet i längden. Om så skulle åstundas var han villig att i stället bidra med ett par vävstolar eller annan redskap. Och om det bleve fråga om att använda vattenkraft till verkets drift "så will iag utan betalning anlegga omak och omsorg der wid, men huad som komer på redbar omkostningen blir en annan saak, så att det i prenumeration må afkortass."

Brevet avslutas så: *"Mera för min del kan föllia en annan gång om så behagass.*

*Förblifver Edel och högachtad H. Auditeurens
tienstskyldige tienare*

*Cristoph
Polhem.*

*Stiernsund
den 29 Jan 1729.*

Vad Polhem här anfört om igångsättandet av nya industriföretag och vad därvid fordras av den ledande mannen synes mig kunna betraktas såsom hans testamente till alla kommande tiders industriidkare: Börja i liten skala, lägg an på högkvalificerad vara och giv ej tapt för motigheter!

De av Polhem givna anvisningarna hade direktionen säkert i tankarna när anläggningen i Flor skulle organiseras. Bland annat följde man hans råd att genom kontrakt med de å verkstäderna anställda mästarne försäkra sig om dessas kvarstannande under bestämd tid varom överenskommelse i varje särskilt fall kunde träffas.

Likaså kan man nog spåra ett visst inflytande från Polhems brev beträffande framställningen till K. M:t med anhållan om privilegier för anläggningen i Flor.

Polhem hade ju under sin verksamhet vunnit en betydande erfarenhet och då hans intresse ju var så vittomfattande kunde han helt enkelt icke undgå att delgiva av sitt rika vetande när någon hänvände sig till honom.

Bland de handlingar jag hittills genomläst har jag icke på annat ställe funnit Polhems namn i sammanhang med Flors linnemanufaktur.

NYA PRIVILEGIER

De för Ulff utfärdade privilegierna gällde den projekterade anläggningen vid Östanbro, men då den anläggningen ej kom till stånd upphörde dessa privilegier automatiskt. Nya sådana måste därför utverkas gällande det redan påbörjade linnemanufakturverket i Flor. Ansökan härom ingavs till K. M:t den 18 mars 1731, och den 29 maj 1733 utfärdade K. M:t "Privilegium för Interessenterne af den inrättade Linne-Fabriken i Flors Byn och Hälsingeland". Från inlämnandet av ansökan till utfärdandet av privilegiet åtgick en tid av drygt två år, huvudsakligen beroende på att man måste inhämta en del myndigheters samt även enskildas yttranden. Detta hindrade dock icke att det i Flor arbetades oberoende av privilegiernas obefintlighet. Deras innehåll återgives här i sammanhang.

*

Inledningsvis berömmas sökandena för att av egna medel med stora kostnader hava anlagt en manufaktur för linnetillverkning i byn Flor i Mo socken i Hälsingland samt varit förutseende att välja just den landsdelen där linhandteringen försiggår i stor utsträckning och befolk-

ningen därför allt i fråga uppväxtåren är invand i detta arbete. Nu önska sökandena få privilegium att bedriva den påbörjade verksamheten samt verkställa behövlige framtida utvidgningar. Detta vinner också K. M:ts bifall på villkor som angivas i följande här något förkortade punkter.

1.

Den i Flor anlagda linnemanufacturen får fortsättningsvis drivas på villkor att infödda svenskar antagas och undervisas i den förekommande tillverkningen.

2.

Undantagsvis må utländska mästare anställas, men av främmande religionsläror tolereras endast den reformerta. "Så wel Wij i Nåder hafwa tillåtit, at alle sådane Manufactorister och Handtwärkare af den Reformerte Läran, hwilcka Societeten Wid detta Wärcck ärnar bruka och utifrån införskrifwa, skola på berörde ort i så måtto deras Religions öfning äga, at dem wäl inga Kyrkior till deras Gudstienst ofentelige förrättande tillståndas, ej heller någre Scholor, dock at dhe obehindrade måge begå och öfwa sin Guds-Tienst med hwad densamma fordrar, uti dhe huus och härbergen, som dhe beboo, på dhe här i Rijket till det allmänna Gudsdyrkande utsatte tijder och stunder, och det i tysthet, utan teckn med Kläckor, hwilket bör skie på deras eget Modersmål, eller annat främmande Språk, men ingalunda på Svenska; Stående likmätigt Kyrkio-Ordningen och Religions-Stadgan, ingen Svensk undersåte af den Evangeliske Läran, fritt, wid sådan Gudstienst sig at infinna, den at bijwijsta eller anhöra."¹

3.

Även utländska mästare och gesäller åtnjuta K. M:ts hägn och beskydd såsom andra dess trogna undersåtar samt äro beträffande sina medhavda tillhörigheter befriade från tull för dessa. Och vid avflyttning ur riket efter avslutad kontrakterad arbetstid få de fritt och obehindrat medföra sin egendom utan erläggande av någon avgift till kronan.

4.

Den anställda personalen är med stöd av "Allmänna Handtwärks Huus Privilegierne" befriad från militärtjänst samt flere sådana besvär som påwila andra såväl i städer som på landet. Undantagna äro dock mantalspenningar och extra ordinarie "hielper", vilka rikets alla innevånare äro underkastade.

5.

Tillstånd lämnas att på de i Västernorrland inrättade bytesplatserna och marknaderna fritt och utan tull- och eller andra allmänna avgifter få sälja tillverkningarna både i parti och minut samt likaledes fritt få

¹ Som synes var rädslan för att allmogen på något sätt skulle frestas att draga den egna tros läran i tvivelsmål synnerligen stort. Stephen Bennet, som varande reformert, hade sedermera också besvär av dessa bestämmelser, varom vittnar bl. a. hans skrivelser till Uppsala stifts domkapitel rörande egen nattvardsgång.

inköpa för verket och dess personal behövlige förnödenheter såsom lin och hampa samt diverse livsmedel jemte ljus och ved m. m.

6.

Tullavgifterna för importerat råmateriel såsom lin, linfrö, ull och hampa samt färger erläggas enligt stora sjötullstaxan. När manufakturverket utvecklats så att export av dess tillverkningar kan äga rum så skall ej större recognition än 1/8 procent betalas.

7.

All tillverkning, "så länge den är i första handen", må försälas såväl i parti som i minut både vid manufakturiet och annorstädes i riket och dess underlydande provinser, dock måste varorna vara försedda med manufakturiets stämpel, som säkert skiljer dem från importerat gods.

8.

Tillstånd lämnas att anlägga en "Pappers Qwarn" där avfall från tillverkningarna kan tillgodogöras genom att därav framställa papper. För erhållande av ytterligare behöflig lump för pappersframställningen kan sådan få tillbytas "emot smått Krahm af Nåhlar, Syringar, Band och dylikt". Dock måste iakttagas att intrång ej göres på Iggesunds pappersbruk lämnade rättighet till sådan insamling inom det område, som redan tilldelats samma bruk. Och likaså förbjuds handel med andra varor som kan betraktas såsom olovligt landsköp. Härvid var strängt vite stipulerat och ålåg kronobetjeningen att utöva tillsyn över dessa bestämmelsers efterlevnad.

9.

Enär mästare för tillverkning av ylle och halvsidentyger redan äro anställda må sådan tillverkning fortsättas samt behöfliga kvantiteter ull och silke importeras enligt tulltaxan och emot 1/8 procent recognition.

10.

Tillåtes inrättandet av ett spinnhus där ungdomen kan undervisas att spinna samt även att i övrigt bereda ull, lin och hampa, dock att detta sker utan någon sorts tvång.

11.

Ingen, som arbetet vid manufakturiet och där lärt sitt hantverk, tillåtes att utan direktionens vetskap och goda minne inom 10 års tid i Hälsingland inrätta någon sådan tillverkning av linne. Ortsborna dock obetaget att hädaneftersom hittills väva till eget behov och även till avsalu.

12.

I allvarliga och kraftiga ordalag förbjudas alla försök att förmå personalen att lämna sin anställning innan deras tjänstetid utgått. Icke må värvare vare sig i freds- eller krigstider antaga någon till krigstjänst utan vederbörligt tillstånd. För att göra denna bestämmelse mera effektiv åläggas landshövdingarna beträffande landsbygden och magistraterna inom städerna att på begäran lämna bistånd att till arbetet återföra dem som avvikit därifrån.

13.

Varor, som sjöledes ankommo till Söderhamn f. v. b. landvägen till Flor, voro tullpliktiga för forsländet genom staden, vilket dessutom skulle ske omedelbart efter lossningen från fartyget samt under tullbevakning. För ett praktiskt ordnande av detta förhållande tilläts uppförandet av en nederlagsbod där dessa varor fingo förvaras under väntan på vidare befordran. Villkoret var dock, att nyckeln till det ena låset för boden förvarades av tullnären på platsen, som således hade kontroll över det i boden befintliga lagret samt det som dit inlades och därifrån uttogs. Han skulle även övervaka fororna samt då tillse att icke något av godset avlastades inom stadsgränsen.

14.

I ansökan om privilegierna hade även begärts få inrätta ett publikt arbets- eller tukthus där lösdrivare och bötesfångar kunde sättas till passande arbete för manufakturiet. Som emellertid en sådan inrättning måste stå under sträng uppsikt av kronobetjening, vilket kanske skulle bli en ganska vidlyftig sak på en så pass avlägsen plats det här var fråga om, så avfärdes förslaget med att ställas på framtiden samt återupptagas när så kan komma att visa sig behövt. Handräckning ställes då till förfogande.

15.

Tillstånd lämnas att vid manufakturiet inrätta ett värdshus för resande där mat, vin, öl och brännvin kan erhållas, dock skall den härvid vanliga taxan och accisen erläggas.

Dessa villkor och förmåner jemte de Allmänna Hantverkshusprivilegierna samt flera tid efter annan utgivne Kungl. Förordningar angående dylika manufakturverk hava vederbörande att låta detta verket tillgodonjuta så länge detsamma hålles i behörig drift och där tillverkas goda och oförfalskade varor. Dessutom förklarar sig K. M:t benägen att framdeles och på underdånig begäran förse detta verket med ytterligare förmåner och friheter som kunna bidra till detsammas vidare utveckling.

Det alla som vederbör hava sig hörsaml. att efterrätta. Till yttermera visso etc etc.

FRIEDRICH

(L.S.)

/ O. Cederström

OM HALLRÄTTEN VID FLOR

Genom hallordningen den 17 april 1722, bekräftad och ytterligare utvidgad och kompletterad genom hallordningen den 21 maj 1739, infördes en i Sverige ny institution benämnd Hall- och Manufaktur-Rätt, Korteligen kallad Hallrätt. Såsom namnet antyder voro hallrätterna domstolar, vilka hade sin huvudsakliga verksamhet vid hallarna, d. v. s. de lokaler där nytillverkat gods undersöktes och, om det befanns felfritt, även godkändes, samt, som bevis härom försågs med hallstämpel. Detta för-

faringssätt tillämpades huvudsakligen beträffande textilvaror, men även andra hantverksalster kommo med tiden under hallrätt.

Då det var straffbelagt att salubjuda en hallpliktig vara, som ej var försedd med hallstämpel, så hade den köpande allmänheten häruti en garanti att erhålla fullgod vara och för skäligt pris enär det ålåg hallrätten att även övervaka prissättning å de hallade varorna.

Men utom besiktning av färdiga vid hallen uppvisade varor ålåg hallrätt att periodiskt och dessemellan vid behov inspektera de verkstäder, som voro belägna inom hallrättens jurisdiktionsområde, d. v. s. själva staden jämte omkringliggande bygd, som ej var belägen närmare annan stad där hallrätt fanns. Även genom dessa inspektioner av verkstäderna jämte där pågående arbeten och av de använda råvarorna ägde den köpande allmänheten en känsla av trygghet att vara ärligen behandlad.

Hallrätt skulle finnas i varje stad där sådant yrke bedrevs, vars färdiga varor skulle hallas. Voro yrkesidkarna endast något fåtal och med endast mindre produktion så att en fullständig hallrätt ej ansågs kunna ekonomiskt upprätthållas ålåg det stadens borgmästare och råd att vid behov fungera såsom hallrätt.

Utom ovan anförda åligganden hade hallrätt även att avdöma enklare mål mellan personalen vid verkstäderna varföre det föreskrevs att preses skulle vara »en Magistrats Person, som til domförandet är skickelig». Ledamöterna skulle vara på förekommande områden kunnigt folk samt edsvurna att objektivt bedöma varornas beskaffenhet och att oväldigt utöva dem i övrigt förekommande skyldigheter.

Hallrätterna sorterade under kommerskollegiet dit ev. besvär skulle ingivas.

*

Söderhamn var Flors närmaste stad och dit måste varorna forslas för hallning. Till en början var frekvensen ej större än att borgmästare och råd medhunno att ombestyra detta. Men i den mån tillverkningen ökades blev behovet av en fristående hallrätt ofrånkomligt varföre Stephen Bennet i sin egenskap av teknisk direktör vid Flor den 2 april 1742 inlämnade ansökan härom till magistraten. Denna ansökan bifölls och den 28 juni 1742 konstituerades Hall- och Manufakturrätten i Söderhamn med borgmästaren därstädes Nils Wikegren såsom ordförande. Övriga ledamöter voro: Direktör Stephen Bennet, Rådmannen i Söderhamn Claes Thel, Fabrikör Hindrik Harper, Silkesvävaren mästare Jakob Sten, samt strump- och tröjvävaren Mästare Anders Upström. Av ledamöterna voro Bennet, Sten och Upström anställda vid manufakturverket i Flor och bosatta där, Harper hade väveri i Söderhamn varföre endast Wikegren och Thel kunde anses vara fullt fristående beträffande de förhållanden, med vilka denna hallrätt hade att taga befattning. Man ställer sig något undrande inför ett förhållande där det kunde inträffa att tillverkaren av en vara även skulle deltaga i bedömandet av varans beskaffenhet. Men avsaknaden av annat kunnigt folk framtvingad denna nödfallstväg, som nog icke skulle gillats vid hallrätt i de större städerna.

Till magasin och besiktningslokal upplätos tvenne bodar under rådstugan vid östra gaveln. Denna byggnad förstördes 1860 genom våldeld och ersattes med nuvarande monumentala rådhus.

Den fördel som manufakturverket vid Flor vunnit genom tillkomsten av hallrätten i Söderhamn synes hava bestått däri att hallningen av varorna försiggick utan dröjsmål och utfördes av mera sakkunnigt folk än som var fallet när borgmästare och råd hade detta åliggande. Dessutom kunde man enligt instruktionen för rikets hallrätter dit hänskjuta sådana mål som hade sin upprinnelse i mindre goda förhållanden mellan över- och underordnade beträffande arbetets utförande samt betalningen för detsamma jämte även tvister mellan personalen inbördes. Innan hallrätten fanns att dit överlämna avgörandet i slika angelägenheter var man hänvisad till häradsrätten, som hade endast fyra ordinarie sammanträden om året, vilket ju var ett vidlyftigt, långsamt och dyrbart sätt att få även obetydliga saker ur världen.

Men ännu hade man icke uppnått någon riktigt tillfredsställande lösning och en del svagheter återstodo. De av hallrättens ledamöter, som bodde i Flor skulle de dagar hallrätten hade sammanträden infinna sig i Söderhamn och då det stundom inträffade att endast någon obetydlig sak förekom till rättens behandling så var man ju inte så särdeles belåten med en sådan resa. Och varje resa drog med sig de direkta resekostnaderna samt kostnaderna för traktering och logi samt dessutom förluster för minskat arbete både för de bortresta personerna och även för arbetarnas nedsatta arbetsprestationer under den tid mästarne voro frånvarande från verkstäderna.

Dessutom inträffade inte så sällan att misshäligheter uppstått, som hänskötos till hallrätten, och då skulle de inblandade infinna sig där och vid sådana tillfällen förlorades ytterligare mycken arbetstid enär de som hade dylikt ärende till Söderhamn gärna passade på att stanna där något längre än som behövdes för besöken vid hallrätten förebärande att de även hade andra angelägn, rent privata uppdrag att uträtta. Och dessutom finnas antydningar om att man vid sådant tillfälle passade på att se på sta'n, varigenom ytterligare arbetstid gick till spillo.

Man försökte då förekomma dessa olägenheter genom att hålla sammanträden omväxlande i Söderhamn och vid Flor, men då måste i stället preses och de i Söderhamn boende ledamöterna när så erfordrades resa till Flor medtagande de för varornas besiktning och hallning behövliga stämplat och stämpeljournaler m. m. Vinsten med denna anordning blev dock att avgörandet av småtvister kunde hänskjutas omedelbart till hallrätten och där genast avgöras varigenom man slapp ifrån allra största delen av den tidsförlust sådant tidigare vållat. Dessutom slapp man ifrån genom att utföra hallningen i Flor, den ompackning av varorna, som måste ske vid hallning i Söderhamn, antingen vidarebefordring skedde sjöledes eller landsvägsledes. Dessutom slapp man vid varornas sändande med landsvägsforor att taga omvägen över Söderhamn, varigenom avståndet till Stockholm, där den största avsättningen ägde rum, minskades med omkring $2\frac{1}{2}$ mil, vilket i någon mån gjorde transporterna billigare.

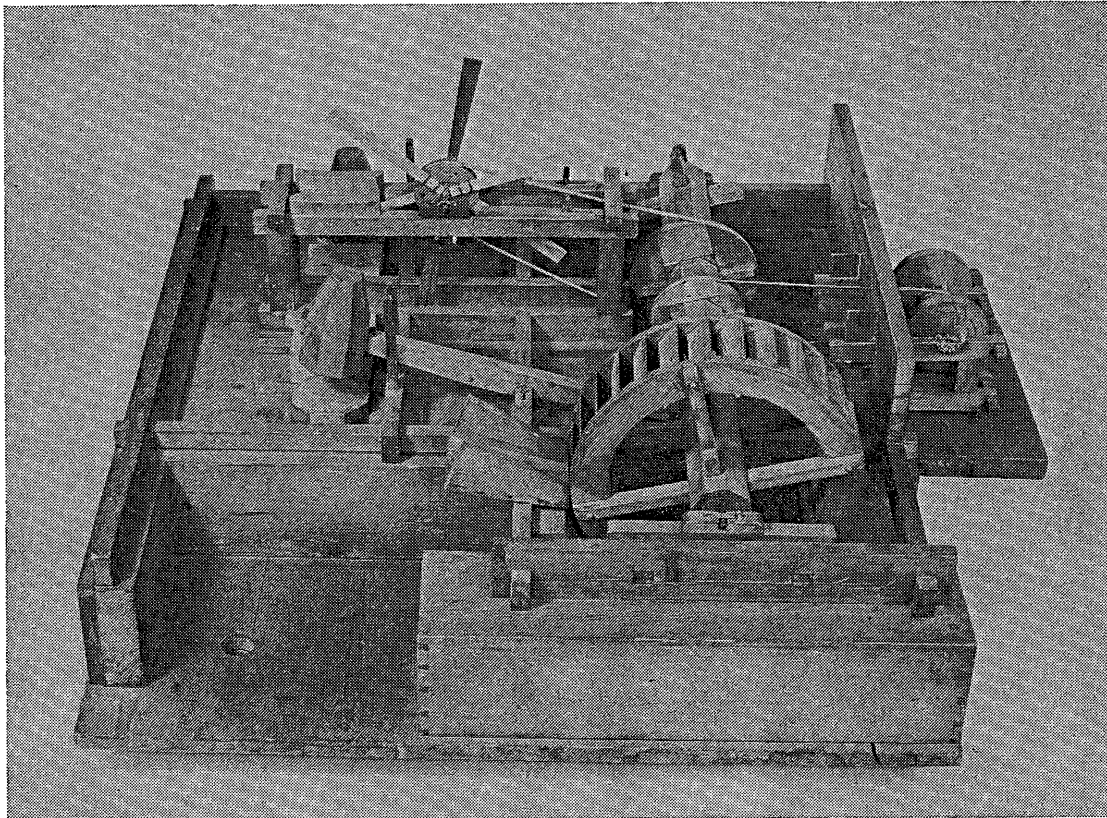
Fördelarna med hallrätten i Söderhamn, i synnerhet sedan den gjorts ambulerande, voro ju påtagliga, men resorna voro dock ett avsevärt besvär och även en dryg kostnad för manufakturverket. I den mån som produktionen ökades vid Flor gjorde sig behovet av en fast hallrätt

därstädes allt mer gällande. Men enligt frihetstidens gängse uppfattning borde inga andra industrier idkas på landet än sådana som voro beroende av tillgänglig råvara samt tillgång till vattenkraft för driften av behövliga maskiner, vilket i huvudsak var oberoende av dylika betingelser borde förläggas till städer. Som alla dåtida städer hade egen jurisdiktion så uppkommo inga svårigheter med tillsättandet av juridiskt utbildad preses för eventuellt behövlig hallrätt i vilken stad som helst. Någon särskild hänvändelse till högre myndighet om inrättande av hallrätt i stad behövde icke göras, utan i de städer där manufakturverk och hantverk funnos i sådan utsträckning att hallrätt erfordrades där anordnade stadens myndigheter sådan och gav densamma den sammansättning som hallordningen föreskrev. I här föreliggande fall låg dock saken annorlunda till. Manufakturverkets direktion i Stockholm gjorde därför framställning hos Kommerskollegium, under vars myndighet alla rätter i riket sorterade, att få särskild hallrätt inrättad vid Flor och anförde såsom motiv här ovan angivna nackdelar med den dittillsvarande anordningen. Även i Kommerskollegium måtte man ha varit tveksam om det låg inom kollegiets befogenhet att lämna det begärda tillståndet, ty sedan kollegiet genom remisser till vederbörande myndigheter skaffat sig behövlig kännedom om förhållandena överlämnade kollegiet ärendet till K. Maj:t med tillstyrkan att K. Maj:t måtte bevilja den gjorda framställningen. Så skedde även i brev till kollegiet den 8 maj 1753, vari även gavs anvisning om hallrättens sammansättning. Till preses utnämndes vice borgmästaren Sven Berg med Kungl. fullmakt såsom justitiarius och till bisittare skulle utses några i socknen bosatta för ändamålet kunnigt och i allmänna värv vederhäftigt folk.

Härmed var hallrätten i Flor ett fullbordat faktum och såvitt jag vet den första och sannolikt enda hallrätt som inrättats på landet.

ADDENDUM

Som framgått av det tidigare anlades Flors linnemanufaktur i ett landskap med omfattande linodling, och linberedningsverk har intill våra dagar varit typiska inslag i landskapsbilden i Hälsingland. Irma Åström¹ anför att linodlingen torde gå tillbaka till järnåldern och redan på 1100-talet ålades hälsingarna att lämna lärft i kyrkotionde. Linné² omtalar från sin resa genom Hälsingland "*Hvar som hälst någon flod var, drivs ett hjul, som dref up en hammar, att bulta lin med...*" Bennet³ skrev själv en uppsats om linodling. Man konstruerade linberedningsverk, vilka genom att mekanisera vissa moment i linberedningen väsentligt bidrog till att spara tid och arbetskraft. Irma Åström (op.cit.) anför att det första linberedningsverket konstruerades troligen år 1700 av kyrkoherde Olof Johan Broman (1676—1750), som berättat härom i sin berömda skildring Glysisvallur⁴. På sid. X återges en modell av ett av dessa vattenkraftdrivna linberedningsverk. Vattenhjulet driver direkt en linhammare och genom lintransmissioner en skäktmaskin med 6 armar samt två slipstenar. Prosten Knut Lenaeus omnämner i Delsboa Illustrata av år 1764 8 st "*Dängehamrar*" i Strömnäsån, "*Med hwilka skäfven ifrån det*

Modell av "Norrländsk Bråk- och Skäkt-Machin at med vattendrift bråka, skäkta och bereda Linet". Nr 255 i Kongl. Modellkammarens inventarium, tryckt i Extraposten 1795. — Tekniska Muséet 1.335.

torkade linet utbultas." (Bennets son Thomas Wilhelm gifte sig med en dotter till Lenaeus). Stephen Bennet förbättrade hammaren genom att ersätta den med en serie stammar. Det dröjde emellertid ända in på 1800-talet innan dessa stammar blevo mera allmänna. De hälsingska verken har tidigare behandlats av Nils Keyland⁵.

E. Ån

¹ Irma Aström: Linberedningsverken i Hälsingland under 1700-talen. Daedalus, årg. 1950.

² Carl von Linné: Iter Lapponicum (1732). Stockholm 1888.

³ Stephen Bennet: Lins Planterande, Beredande, Spinning, Wäfnad och öfrig tilberedning, Stockholm 1738.

⁴ Olof Johan Broman: Glysisvallur 3:1.

⁵ Nils Keyland: Linberedningsverk. Några ord med anledning av ett nyförvärv till Skansens byggmuseum. Fataburen 1921.